

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ
„HAL VAGY RAGU” – AZ ÉTTEREMVICCEK SZEMANTIKÁJÁ-
RÓL ÉS PRAGMATIKÁJÁRÓL

Bevezetés

Orvosi rendelő és étterem: két ismerős kommunikációs színtér az életünk-
ből többé-kevésbé kidolgozott forgatókönyvvvel (vagy akár forgatókönyvek-
kel) a fejünkben. Ezek a forgatókönyvek rögzítik azt az általános tudást, amely
megjósolhatóvá teszi, mire számítsunk, ha (valamilyen) orvosi rendelőbe vagy
(valamilyen) étterembe megyünk – kik a tipikus szereplők, mik a „díszletek”,
„kellékek” (vö. Goffman 1959), milyen interakció szokott lezajlani közöttük,
hogyan követik egymást az események, és mi a várható kimenetele az egész
eseménysornak. Mindkét jellegzetes helyszín forgatókönyvéből tankönyvi pél-
da lett a kognitív szemantika szakirodalmában, ezért is kerültek itt egymás mel-
lé. Az ORVOSNÁL forgatókönyvet (nevezzük ezután így) Victor Raskin (1985)
befolyásos nyelvészeti humorelmélete tette híressé egy hosszasan elemzett vicc
kapcsán, míg az ÉTTEREMBEN forgatókönyvvvel korábban Roger Schank és Ro-
bert Abelson (1977) mesterségesintelligencia-kutató kognitív pszichológusok
illusztrálták az egyébként általuk bevezetett *forgatókönyv* (script) fogalmát.
Schank és Abelson elképzelése természetesen közvetlenül hatott Raskinra, aki
ma is konokul kitart elméletének érvényessége mellett (l. pl. Raskin–Hempel-
mann–Taylor 2009, Raskin 2014, 2017). Meg fogom azonban mutatni, hogy
még a viccek anyaga sem támasztja alá Raskin igazát, rengeteg ugyanis az el-
lenpélda. Visszautalva a forgatókönyv-elmélet alaplúvára, az ÉTTEREMBEN for-
gatókönyvre épülő viccek jelentik majd azt a szűk szeletét a nyelvi humornak,
amelynek segítségével próbára tesszük Raskin modelljét.

Legalább három további nyomós okát tudom felsorolni annak, hogy miért
éppen az étteremviccekre esett ezúttal a választásom. Az egyik a címbe rej-
tett anagramma („hal vagy ragu”). A másik, hogy élményekben gazdag egri
vendégoktatói munkámtól (2007–2009) és a Semiotica Agriensis konferenci-
áktól elválaszthatatlan volt a gasztronómia, amiről ünnepeltünk, az anagram-
ma „tulajdonosa” mindig körültekintően gondoskodott. S a harmadik, hogy a
gasztroszemiotikának szentelt konferenciáról (2010. október 1–3.; l. Balázs–
Balázs–Veszelszki 2012) sajnos lemaradtam, ám így, utólag mégiscsak hozzá
tudok szólni. Következzen tehát először az elméleti háttér, utána a viccpéldák,
az azokból levont következtetések, végül pedig: még egy anagramma.

Dinamikus emlékezet, statikus viccforgatókönyvek

Odaérünk az étteremhez, már nagyon éhesek vagyunk. Épp egy pár lép ki az ajtón. Annyit hallunk csupán meg a beszélgetésükből, hogy a nő azt kérdezi: „Miért nem adtál neki több borraivalót?” – és már el is tűnnek mögöttünk az utcán. Nem találjuk egyáltalán különösnek. Mert miről is lehetett szó? Nyilván ők is ezt az éttermet szemelték ki, hogy a napszaknak megfelelően étkezzenek. Bementek, kerestek egy szabad asztalt maguknak, helyet foglaltak. Odament hozzájuk egy pincér (nő vagy férfi is lehetett), aki udvariasan köszöntötte őket, és megkérdezte, mivel szolgálhat. Étlapot kértek tőle, rendeltek először valamilyen italt, majd kiválasztották az ételt (esetleg előételt, desszertet is). Bizonyára várniuk kellett egy keveset, de a pincér rendben kiszolgálta őket, és jó étvágyat kívánt nekik. Elfogyasztották, amit rendeltek, közben beszélgettek, azután kérték a számlát. A férfi fizetett, adott borraivalót is a pincérnek, ahogy szokás, de nem túl sokat. A pincér megköszönte, azt mondta nekik, hogy „Kedves egészségükre!”, és elbúcsúzott tőlük. Végül elhagyták az éttermet.

Gondoljuk mindezt szinte teljes bizonyossággal, miközben csak annyit látunk, hogy elhagyták az éttermet, és annyit hallottunk, hogy a nő kevesellte a partnere által adott borraivalót. Ebből további következtetések is származhatnak, azonban itt most megállunk, hogy elképzeljük, mi lenne, ha, mondjuk, nem a nő, hanem a férfi kérdezné meg távozóban a partnerétől: „Miért nem adtál neki több borraivalót?”, vagy bármelyikük azt a megjegyzést tenné, hogy „Meg se vizsgált alaposan”. Az első esetben „a férfi fizet” kulturális normájának sérelme miatt kapnánk fel a fejünket, a másodikban pedig vagy hirtelen megtorpannánk, hogy meggyőződünk arról, jó helyen járunk-e, vagy úgy vélnénk, hogy a pár nem az étteremben történekről társalog, hanem egészen más témáról, valamilyen orvosi vizsgálatról. Az első eset azonnal felidézné az ÉTTEREMBEN forgatókönyvet a fejünkben, de furcsának tartanánk, hogy ennek egyik részeleme nem a várakozásainknak megfelelően teljesült (borraivaloadás), a második eset viszont vagy egy másik forgatókönyvet aktiválna önmagában (ORVOSNÁL), vagy két forgatókönyv meglepő ütközését élnénk át (az ÉTTEREMBEN és az ORVOSNÁL). Ami mégis közös bennük, hogy a megnyilatkozás értelmezése jócskán túlmegy annak szorosán vett nyelvi jelentésén. Szövegek megértésekor néha fel sem tűnik, mennyi hiányzó információt egészítünk ki a világról való implicit tudásunk alapján, és hogyan kapcsoljuk össze velük az expliciten megfogalmazott közléstartalmakat úgy, hogy koherens egészé álljanak össze. Az arisztotelészi retorika *enthüméma* fogalma már tükrözi azt a felismerést, hogy a beszédben nincs minden kimondva, s ami nincs, azt a hallgatónak gondolatban hozzá kell tennie, a kortárs pragmatika pedig az egyik legfőbb fel-

adatának tekinti az implicit jelentések vizsgálatát (l. pl. Nemesi 2013; vö. még az etnometodológia megközelítésével: Garfinkel 1984/2013). A forgatókönyv olyan rendszerezett tudás egy mindennapi kontextusról, amely premisszákat szolgáltat a megnyilatkozások értelmezésével együtt járó következtetési folyamatokhoz, ezáltal megkönnyítve, felgyorsítva a megértést. Schank és Abelson (1977) az események és cselekvések előre meghatározott sorrendjére és oksági viszonyaira helyezi a hangsúlyt. Rövidebb, „gazdaságosabb” lehet az elbeszélés, nem kell unalmasan részletezni, ami a forgatókönyv alapján úgyis tudható, illetőleg adottnak lehet venni, ami része a forgatókönyvnek (pl. az étteremnél már az első említéskor „a” pincérről lehet beszélni „egy” pincér helyett, az orvosi rendelőnél „az” orvostól „egy” orvos helyett, de fordítva nem: étteremben „az” orvos, orvosi rendelőben „a” pincér nem következik a forgatókönyvből). Schankék eredetileg olyan számítógépes programot akartak megalkotni, amely képes megérteni a valamilyen forgatókönyvön alapuló egyszerű történeteket. Két évtized után a tanulás kerül a középpontba, amely dinamikus emlékezetet feltételez: a mesterséges intelligencia egyik fő korlátja az új tapasztalat szerzése és beépítése, az abból való tanulás (Schank 1999/2004). Ha az éttermekkel kapcsolatos tudásunkra gondolunk, ez részben onnan származik, hogy éttermekbe járunk, részben onnan, hogy éttermi jeleneteket látunk filmekben, éttermi történeteket olvasunk vagy hallunk másoktól. Változnak az éttermek, változik a kiszolgálás módja (l. pl. gyorsétterem, pizzériák, kínai, indiai éttermek megjelenése Magyarországon), így változhatnak az ÉTTEREMBEN forgatókönyv egyes összetevői is a fejünkben. Gyerekkorunktól folyamatosan tanuljuk és az új ismeretek fényében állandóan árnyaljuk, módosítjuk a mentális forgatókönyveinket. Nem valószínű, hogy a komplex forgatókönyveket egységes egészként tárolná az emlékezetünk, hanem jeleneteket (pl. RENDELÜNK, FIZETÜNK), azokra vonatkozó részforgatókönyveket és olyan emlékezeti struktúrákat tárolunk, amelyek az előbbieket megfelelő sorrendbe rakják (Schank 1999/2004).

Ül valaki az asztalnál, és várja a pincért. Milyen humoros esemény következhet? Természetesen attól is függ, kinek a nézőpontját vesszük fel. Más a vendég, más a pincér vagy a szakács nézőpontja, de bármelyikbe bele tudunk helyezkedni (Schank–Abelson 1977: 42). A forgatókönyv sérülése mindig magában hordozza a humor lehetőségét – jósolják a humor inkongruenciaelméletei, amelyek a váratlanságból, szokatlanságból, össze nem illésből származtatják a humort (Séra 1980: 53–56, Raskin 1985: 30–41, Lendvai 1996: 22–24, Martin 2007: 62–75). Úgy is sérülhet egy forgatókönyv, hogy egy másikkal ütközik – Schank és Abelson (i. m. 57–61) kitér arra, hogy a forgatókönyvek többféleképpen interakcióba léphetnek egymással, például kétértelműséget teremtve, mint az alábbi viccben (i. m. 59):

- (1) Egy utazóügynök tőle szokatlanul otthon tölti az éjszakát feleségével, miután az egyik útját váratlanul törölték. Az éj közepén, amikor már mindketten mély álomba merültek, valaki hangosan kopog a bejárati ajtón. Az asszony felriad, és elkiáltja magát: „Jaj, istenem, a férjem!”, mire a férj kiugrik az ágyból, keresztülrohan a szobán, és kiugrik az ablakon.

Legyen a szöveg koherenciáját biztosító forgatókönyvünk neve A FÉRJ MEGLEPI FELESÉGÉT ÉS ANNAK SZERETŐJÉT, amit az asszony félig öntudatlan felkiáltása hoz működésbe. Felfoghatjuk úgy, hogy ezzel forgatókönyv-ütközés jön létre, mert mégiscsak A FÉRJ A FELESÉGÉVEL OTTHON TÖLTI AZ ÉJSZAKÁT a kiinduló forgatókönyv, bármennyire különös eseményként tünteti is ezt fel az első mondat. Mivel az asszony a férjével alszik az ágyban, és nem a (vagy az egyik) szeretőjével, az olvasó/hallgató csak úgy tud értelmet tulajdonítani a riadt reakciónak, ha arra következtet, hogy a férj gyakori távolléte módot ad a feleségnek a (rendszeres) házasságtörésre. Az igazi csattanó azonban az, hogy fordított szereposztásban – mint szerető – a férj is hozzá van szokva a házasságtöréshez, sőt talán természetesebb számára az, hogy más feleségénél alszik, mint hogy otthon a sajátjával, különben nem menekülne ösztönösen az ablakon át. Nemcsak arról van tehát szó, hogy két forgatókönyv ütközik, hanem hogy a férj és a feleség nézőpontjából is érvényesnek bizonyul A FÉRJ MEGLEPI FELESÉGÉT ÉS ANNAK SZERETŐJÉT forgatókönyv – azaz, népiesen szólva, egyik sem jobb a Deákné vásznánál.

Ez az egy, Schanktól és Abelsontól vett példa is sejteti, hogy merész általánosítás lehet a humor „receptjét” két forgatókönyv váratlan ütközésére és annak feloldására egyszerűsíteni. Márpedig Raskin (1985) pontosan ezt teszi, szükséges és elégséges feltételként kezelve a forgatókönyvek teljes vagy részleges átfedését és ellentétét a szövegben. Az ellentét (oppozíció) itt azt jelenti, hogy (1) egy valóságos, tényleges, aktuális és egy nem valóságos, nem aktuális forgatókönyv, (2) egy normális, a várakozásnak megfelelő és egy abnormalis, nem várt forgatókönyv, vagy (3) egy lehetséges, valószínű és egy nem lehetséges, valószínűtlen(ebb) forgatókönyv kerül szembe egymással (i. m. 111). A humoros szöveg egy pontján legalábbis forgatókönyvváltásnak kell bekövetkeznie, amit vagy valamilyen kétértelműség, vagy valamilyen ellentmondás idéz elő (114–117). Raskin annak ellenére szemantikai elméletnek állítja be modelljét, hogy a grice-i (1975) együttműködési alapelv és annak maximái által irányított kommunikációs mód helyett sajátosan a humorra érvényes társalgási alapelvről és maximákról beszél, többek szerint alaptalanul (l. pl. Mooney 2004, Dynel 2009, Nemesi 2015b). A szemantikaelméletnek szerinte az anyanyelvi beszélő

szemantikai kompetenciáját kell modelleznie (Raskin 1985: 59; vö. a generatív grammatika programjával), túllépve a mondatközpontúságon és a kontextus negligálásán. Ehhez szükséges a forgatókönyv fogalma, amely információcsomag a világ egy kis szeletéről. Az anyanyelvi beszélőknek részben közös a forgatókönyvkészletük, részben egyéni, hiszen különböző társas-társadalmi közegben mozognak, így eltérő tapasztalatokat is szereznek, mint mások. Raskin úgy képzei el a forgatókönyveket, mint lexikai csomópontok (a szavak által kódolt fogalmak) szemantikailag összekapcsolt hálózatát. A csomópontokat összekötő szemantikai viszonyok és kombinációs szabályok azonban aligha elegendők a viccmegértés teljes magyarázatához: nem lehet tisztán szemantikainak nevezni egy olyan folyamatot, amelyet pragmatikai következtetések szőnek át (vö. Attardo 1993, 1994, 2008, Goatly 2012, Dynel 2009, Nemesi 2015a, 2015b, Yus 2016). Igaz ez akkor is, ha tudjuk, hogy az ún. „konzervviccek” jellemzően statikus, nem különösebben kidolgozott forgatókönyvekre épülnek.

Teljesen egyetérthetünk Raskinnal (1985: 132) abban, hogy elméletét két irányból lehet empirikusan cáfolni: vagy olyan példát kell találnunk, amelyben van forgatókönyv-ütközés, de nem humoros, vagy olyat, amelyik humoros, de nincs benne forgatókönyv-ütközés. A gyakorlatban ő maga rendre elmulasztja ezt az empirikus felülvizsgálatot. Brock (2004) annyit jegyez meg, hogy egy humoros szöveg kettőnél több forgatókönyvet is játékba hozhat, többszörös inkongruitást teremtve, illetőleg egyazon forgatókönyv is manipulálható úgy, hogy abból humor keletkezzen. Morreall (2004) ennél is tovább megy: olyan példákat sorol fel, amelyekkel Raskin elmélete nem tud mit kezdeni. Ezekre Raskin (2017, Raskin–Hempelmann–Taylor 2009) utóbb nem reflektál. Az alábbiakban az étteremviccek gazdag anyagából válogatva fogom bizonyítani, hogy az ellenpéldák egyáltalán nem ritkák vagy különlegesek: a forgatókönyv-átfedés és -ellentét nem *conditio sine qua non*-ja a humornak.

Étteremviccek

Sematikusan jellemezve a vicc rövid, kitalált történet váratlan csattanóval a végén, amelynek célja, hogy humoros hatást keltsen a hallgatóban/olvasóban/nézőben. Az alaposabb meghatározás valamilyen vicckorpusz (szöveg) nyelvészeti elemzésére támaszkodhat (l. pl. Attardo–Chabanne 1992), vagy a nyelvhasználók viccről alkotott hétköznapi tudásának feltárására (l. pl. Hámori 2017), amely lehet ugyan tökéletlen (akár maguk a tudáselemek, akár azok verbalizálása), de a prototipikus jegyek a laikus válaszokban is vélhetően megjelennek, hiszen a viccekkal a mi kultúránkban mindenki gyermekkorától kezdve

találkozik. Diskurzusműfajként is, szövegtípusként is kezelhetjük (a terminológiai dilemmáról l. pl. H. Varga 2007, H. Tomesz 2015); diskurzusműfajként talán egységesebbnek látszik, mint szövegtípusként – bár nyilvánvalóan más a képi komponenst tartalmazó karikatúravicc vagy a keresztretjtvényvicc, mint a tisztán verbális vicc, mint ahogy más az előre gyártott „konzervvicc” is, mint a spontán szituációs vicc. Prototípusa az olyan, ismeretlen szerzőtől származó, lényegileg változatlan formában terjedő szöveg, amelyben az egy-két mondatos bevezető részt egy szintén rövid párbeszéd követ úgy, hogy a párbeszéd utolsó megnyilatkozása hordozza a csattanót. Előfordul, hogy teljesen hiányzik a bevezető, mert a dialógus tartalmazza azokat a háttérinformációkat, amelyek szükségesek a poén megértéséhez (például egy forgatókönyv aktiválásával), vagy találós kérdéstről van szó, amelyben ráadásul a dialógus is áldialógus. Sőt, a dialógus szintén elmaradhat, ha a narrátor egyetlen beszédfordulónyi egységben össze tudja foglalni a történetet. Többnyire azért két, sztereotipikus karakter beszélget a konzervviccekben, a polilógus – különösen négynél több szereplővel – meglehetősen ritka. A viccet mint „mikronarratívát” nem választja el éles határ a humoros anekdotáktól, a komikus monológoktól és a nem szándékolt nyelvi humortól, de a különbségtétel a releváns műfaji és/vagy szövegtipológiai jellemzők alapján mindegyik esetében lehetséges.

Nincs nehéz dolga annak, aki tematikus csoportokba szeretné rendezni a magyar vicckultúra termékeit, annyira meghatározók bennük a sztereotípiák. A Köves József által összeállított, több mint tízezer viccet tartalmazó „legnagyobb vicckönyv” – nem véletlenül – külön fejezetet szentel az abszurd vicceknek, az állatvicceknek, az anyósvicceknek, az arisztokratavicceknek, az autósvicceknek, a bolondvicceknek, a cigányvicceknek, az egzotikus vicceknek, a gengsztervicceknek, a házasságvicceknek, az iskolai vicceknek, a művészcicceknek, az orvosvicceknek, a rendőrvicceknek, a részegvicceknek, a skótvicceknek, a székelyvicceknek, a szexvicceknek, a történelmi vicceknek, a zsidóvicceknek és persze a bennünket most legjobban érdeklő étteremvicceknek. Talán csak a tudós-tudományos vicceket hiányolhatjuk a felsorolásból, és marad még egy „vegyes” kategória, amelybe a többi csoportba nem illő viccek kerültek. Ami az étteremvicceket illeti, tág értelemben közéjük tartozhatnak a cukrászdában, kocsmában vagy egyéb vendéglátóhelyen játszódó viccek is, hiszen ezekben is van vendég, tulajdonos, kiszolgálás, fogyasztás és fizetés, vagyis az ÉTTEREMBEN forgatókönyv egyes részforgatókönyvei hasonló formában megtalálhatók bennük. Akár vendéglátós viccekről is beszélhetnénk, ha nem lenne az ÉTTEREM mint helyszín mégis annyira jellegzetes, amit az ilyen viccek számaránya is mutat.

Az étteremviccek maguk is sokfélék. Osztályozhatjuk őket az események (részforgatókönyvek) sorrendjében, aszerint, milyen várakozás sérül, ki a célpontja a viccnek, vagy a szövegfelépítés, a humort eredményező nyelvi megoldás alapján (vö. Attardo–Raskin 1991). Kövessük ezúttal a részforgatókönyveket, azokon belül véve figyelembe a felsorolt egyéb szempontokat.

Partnerrel, társaságban vagy egyedül: megérkezés, helyfoglalás

Ott kezdődik az éttermi interakció, hogy a vendég megérkezik és asztalt keres magának, amiben a pincér előzékenyen a segítségére szokott sietni. Megecsik, hogy éppen nincs szabad hely:

- (2) Pincér: – Kérem, itt minden asztal le van foglalva!
Vendég: – Miért? Itt járt a végrehajtó?

Tökéletes példa a raskini forgatókönyv-ütközésre: a *lefoglal* ige kétértelmű, egyik jelentése illeszkedik az éttermi forgatókönyvhöz, a másik viszont egy másik forgatókönyvet hív elő (a végrehajtás mint jogi eljárás részeként vagyontárgyak lefoglalása). Ez a vicc ismerős lehet *A harapós férj* (1937) című filmvígjáték egyik jelenetéből, amelyben „dr. Zsengellér Bernát” ügyvéd – akit a fejthetetlen komikus, Kabos Gyula alakít – asszociál az asztalok lefoglalásáról a végrehajtóra. Egy ügyvéd hivatása gyakorlása során rendszeresen találkozik a lefoglalással mint hivatalos intézkedéssel, így számára ez lehet a *lefoglal* szó vezérjelentése (Nemesi 2006), szemben a pincérrel, aki először valószínűleg az ’előzetesen helyet köt le magának’ jelentést társítja a szóhoz. A vicc fiktív világán belül a vendégről nem feltételezzük, hogy szándékosan kétértelmű, a vicc kitalálója és a viccmesélő viszont egyértelműen megsérti a kétértelműség kerülését célzó grice-i (1975) módmaximát – a *lefoglal* lexéma potenciális kétértelműsége szemantikai, a maximasértés pedig pragmatikai összetevője a (2) vicc humorának. Vegyük észre, hogy bevezetőre nincs is szükség: a *pincér* szó azonnal aktiválja az ÉTTEREMBEN forgatókönyvet (összhangban az *asztal*lal, a *lefoglal*ással és a *vendéggel*), míg a *végrehajtó* a VÉGREHAJTÁS forgatókönyvet (összhangban a *lefoglalás* másik jelentésével, de ellentétben az ÉTTEREMBEN forgatókönyvvel). A szöveg maximálisan gazdaságos: mindössze kétfordulós párbeszéd. A pincér válaszára nincs is szükség, csak elrontaná a poént.

Kezünkben az étlap: rendelés

Ízek gazdag választékának reményében nyitja ki az étlapot a vendég, mielőtt rendelne. Olykor csalatkozni kell, mert az étlap félrevezető:

- (3) – Főúr, hogyan lehetséges, hogy az étlapon vagy harmincféle étel szerepel, de csak kelkáposztájuk van?
  - Tetszik tudni, a többi az étvágygerjesztő.

Van olyan éttermi tapasztalatunk, hogy az étlapon feltüntetett fogások nem mindegyike kérhető minden alkalommal, mert például éppen kifogyott valamilyen szükséges alapanyag. A (3) azonban extrém eset: mintegy harminc lehetőség közül csupán egy a ténylegesen rendelhető, és az sem a legínycsiklandóbb étel, hanem inkább a legolcsóbbak, legegyszerűbbek közül való („kelkáposzta”). A látszatra bő, de valójában a lehető legszűkebb kínálat komikus kontrasztja adja a vicc humorát. Nyelvi eszköze a túlzás gondolatalakzata (vö. Nemesi 2009: 151–173), célpontja pedig a vendéget megtéveszteni akaró étterem, benne a pincérrel, akinek magyarázata ráadásul fel is fedi a vendég előtt a tudatos (ám a túlzás révén komikus) megtévesztő szándékot. Nincs két forgatókönyv, csak egy, s azon belül nem teljesül az az elvárás, hogy egy étteremben legyen minél szélesebb választék az ételekből, és ami az étlapon szerepel, azt a vendég meg is rendelhesse. A (2)-höz hasonlóan a (3) is bevezető nélküli, kétfordulós dialógus.

Általános toposza az étteremvicceknek a szűk kínálat, amint azt a következő két vicc is mutatja. A (4)-ben a „választás szerint” kifejezés többféle köretre utal, ám utólag kiderül, hogy nyelvi trükkről van szó, amelyet ismét a vendég kárára alkalmaznak. Az (5)-ben a *lehetne* feltételes módja engedi meg az „elvi lehetőség” értelmezést a pincérnek a „gyakorlati lehetőség” helyett. Forgatókönyv-ellentét helyett a társalgásinak nevezett, de tágabb érvényességi körű kommunikációs maximák megsértése merül itt fel: a grice-i minőség (nem felel meg a valóságnak, ami az étlapon szerepel, meg akarják téveszteni a vendéget) és a leechi tapintat, nagylelkűség, egyetértés, rokonszenv névvel illetett maximáké (Grice 1975, Leech 1983, Nemesi 2015b; magyarul: Nemesi 2011/2016) az ÉTTEREMBEN forgatókönyv keretei között:

- (4) Egy étterem étlapján ez szerepel: „*Köret – választás szerint*”.
Egy vendég megkérdi, milyen köretek vannak.
– Csak krumplipüré – feleli a pincér.
– Akkor mit jelent az étlapon, hogy választás szerint?
– Hát azt, hogy választhat: kér krumplipürét, vagy nem.
- (5) – Főúr, mit lehetne ma enni?
– Lehetne bélszínt Marengo módra, sült kacsát párolt káposztával, Esterházy-rostélyost, bevert tojást Hadik módra... De fogadom, hogy ön marhapörköltet fog enni.
– Miből gondolja?
– Nincs más...

Noha a szűkös ételkínálat jóval gyakoribb vicctéma, a másik véglet, az extrém gazdag választék is megjelenik az étteremvickekben, ugyancsak a túlzás (hiperbola) gondolatalakzatával:

- (6) A „*Nincs, ami nincs*” nevű csodaétteremben azt kérdi a vendég:
– Volt már olyan kívánság, amit nem tudtak teljesíteni?
– Igen... Egyszer valaki filézett hangyamellet kért grillezve, és nekünk épp elromlott a grillsütőnk.

Osztályon felüli éttermek léteznek, de olyan „csodaétterem”, amely a (6)-ban említett „ételkülönlegességet” el tudná készíteni, nyilvánvalóan nincs. A csattanó az ilyen vickekben nem is a túlzás önmagában, hanem az, hogy végül is valamilyen banális okból nem tudnak szolgálni egy különleges étellel – a „filézett hangyamell” nem probléma, de elromlik a grillsütő, vagy például a zsiráfporkölt burgonyával nem azért nem tud elkészülni, mert nincs zsiráfhús, hanem mert nincs hozzá burgonya. A „csodaétterem” séma kiegészülhet a „furfangos” vagy nyereszkedni akaró vendég felsülésével:

- (7) Két barát beszélget a vendéglőben.
– Figyelj csak ide, most fogom zavarba hozni a pincért. Főúr!
Kérem, hozzon nekem egy medvepecsenyét.
– Barna-, szürke-, grizzlymedvből vagy jegesmedvből parancsolja a kedves vendég?

Könnyebb beszédaktus-elméleti keretben elemeznünk ezt a viccet, mint beilleszteni Raskin modelljébe: a vendég nem azt a perlokúciós hatást éri el, amit szeretne: a pincér helyett saját magát hozza zavarba (vö. Nemesi 2016). Megfigyelhetjük, hogy a (4)-hez hasonlóan a (6)-hoz és a (7)-hez is szükséges a bevezető, hogy kontextusba ágyazza a szereplők beszélgetését.

Számos vicc célpontja még a vendég, aki a pincér nézőpontjából lehet anyagi, kicsinyes, garasos (8), túlságosan igényes, ingyenc, válogatós, finnyás (9), vagy viselkedhet közönségesen, kulturálatlanul (10–11):

- (8) Ribizli és Köszméte ülnek a vendéglőben, és az étlapot tanulmányozzák. Ribizli odahívja a tulajdonost, aki régi ismerőse, és megkérdi:
- Mondja, nem szégyelli ezeket a szörnyű magas árakat?
  - Én szégyelljem? Szégyellje az, aki meg tudja fizetni!
- (9) A vendég magához inti a pincért, és az étlapra mutat:
- Hozzon nekem egy ropogós malacsültet, de sovány legyen, vékony rásütött szalonnával a tetején. És ne legyen túl sült, de félig nyers se legyen... Ne legyen kemény, csak ropogós... És ne legyen puha...
  - Kérem, uram – feleli a pincér. – És a vércsoportja milyen legyen?
- (10) „Nálunk mindig a vendégnek van igaza. Csak nyugodtan szórja a csészébe a hamut, a kávé már is a hamutartóban szolgáljuk fel önnek.”
- (11) Zajos, másokat megbotránkoztatóan viselkedő társaság szórakozik egy étteremben, aranyláncos úrgazdagok. Egyszer csak egyikük odakiált a pincérnek:
- Hé, pincér, hol van itt a klotyó?
  - Menjen csak előre, aztán forduljon jobbra, ott talál egy ajtót, arra ki van írva, hogy „urak”. De ne törődjön vele, lépjen csak be nyugodtan.

Ezek mindegyikében jelen van az irónia mint meghatározó gondolatalakzat. Forgatókönyv-ütközést legfeljebb a (9)-nél lehet felvetni (*vércsoport* → ORVOSI VIZSGÁLAT), de itt is fontosabb a társalgási maximák megsértése, hiszen a malac vércsoportjára vonatkozó kérdés nem valódi (Grice: minőség), nem releváns (Grice: viszony/relevancia) és nem is udvarias (Leech: rokonszenv). A (8)-ban Ribizli udvariatlan kérdésére a pincér hasonlóan udvariatlan választ ad (ennek

a viccnek egyébként legalább annyira az étterem mint üzleti vállalkozás a célpontja, mint az anyagi vendég), a (10)-ben és a (11)-ben pedig a látszatudvariasság mögött jól kivehető a bárdolatlan vendéggel szembeni negatív attitűd.

Rendeléskor a figyelmes pincér türelmesen válaszol a vendég kérdéseire. Mivel a vendéglátás, ahogy az imént megjegyeztük, üzleti vállalkozás, óhatatlanul hozzátartozik az önérdek: a gazdaságos működtetésre, nyereségre törekvés. Ezzel mindnyájan tisztában vagyunk, így az önérdek lelepleződése csakis akkor humoros, ha túlzó, nagyon átlátszó, sőt nem is titkolják, mint a (12) pincére, aki készségesen felfedi a trükköt a vendég előtt (vö. még a (3), (4) és (8) példákkal):

- (12) A vendég nézegeti az étlapot, majd odainti a pincért:
- Mondja, hogy kerülhet többre a tükörtojás három tojásból, mint a rántotta ugyancsak három tojásból?
  - Mert a tükörtojást meg tudja számolni a vendég.

Ennél többet nem kell mondania a pincérnek, mert az implikatúrát (Grice 1975) bárki levezetheti: 'a rántottát nem három tojásból készítik, ahogy az étlap ígéri, hanem kevesebből'. A (12) tehát ismét csak nem forgatókönyvvicc, hanem implikatúravicc: a pincér (s rajta keresztül a viccmesélő) kihasználja a mennyiség első maximáját (Grice), valamint a tapintat, nagylelkűség udvariassági maximáit (Leech), ami a humort tulajdonképpen kiváltja.

Történhet az is az étteremviccek világában (a valóságban persze nem jellemző), hogy a pincér nem sérti meg az önérdektől vezérelve a tapintat és a nagylelkűség maximáit, hanem ellenkezőleg: saját maga és munkáltatója rovására maximálisan betartja:

- (13) – Pincér – kérdezi az étlapot böngészve a vendég –, őszintén, mit ajánl?
– Őszintén? Fáradjon át a szomszéd vendéglőbe, uram.

Efféle őszinteségre azért nem számítunk a mindennapokban, mert az önérdek elve legalább annyira alapvető emberi viselkedési és társalgási alapelv, mint a grice-i együttműködés alapelv vagy az udvariasság (Nemesi 2015b). Itt is lényeges az implikatúra a viccszöveg ökonómiája szempontjából: 'a szomszéd vendéglő (sokkal) jobb, a pincér nem tudna olyan étellel szolgálni, amivel a vendég elégedett lenne'. De a humor elsődlegesen az önérdek elvének olyan fokú megsértéséből származik, amit a minőség, a tapintat és a nagylelkűség maximái sem indokolnak.

Térül-fordul a pincér: kiszolgálás

Talán a legtermékenyebb poénforrás az étteremviccek nagy csoportján belül a rossz kiszolgálás. Ez számos dolgot takarhat: a rendelést követő kiszolgálás lehet lassú, a pincér ügyetlen, pontatlan, felmerülhetnek minőségi, mennyiségi és higiéniai kifogások. Lássunk ezek köréből is egy kis válogatást.

Először jöjjön két variáció a lassúságra – az éhes vendég ugyanis szereti, ha nem kell sokáig várnia a kiválasztott ételre. A (14)-ben a vendég illokúciós aktusának (számonkérés, panasz) félreértése (a leves minőségének dicsérése) a kulcsmozzanat (vö. Nemesi 2016), míg a (15)-ben újfent a túlzás és az ironia:

- (14) Vendég: – Pincér! Már ötödször rendelem meg a levesemet!
Pincér: – Örülök, hogy ennyire ízlik, drága uram!

- (15) A majdnem üres étteremben egy vendég odaszól a pincérnek:
– Főúr, kérem, ha majd egyszer megöregszik, és nyugdíjba megy, feltétlenül mondja meg az utódjának, hogy valaki rendelt egy bécsi szeletet!

Lendvai (2008) a kétértelműséget és a túlzást is a vicc „receptúrájának” részeként sorolja fel a raskini összeegyeztetetlen forgatókönyvek váratlan összekapcsolása mellett: „a vicc tulajdonképpen parodizálja a konvencionális társalgást” (i. m. 238). Ám egyik sem kötelező „alapanyag”. Az alábbi „ügyetlen pincér” viccben az ironia/szarkazmus túlzás és forgatókönyv-ütközés nélkül is betölti hivatását, hogy humoros legyen:

- (16) Az ügyetlen pincér a vendég térdére pottyantja a sült húst. A vendég flegmán a másik térdére mutat:
– Erre még kérek egy kis savanyúságot!

Tegyük hozzá, hogy ez a beszédalakzat is társalgási konvenciót, sőt konvenciókat sért: egyfelől nem gondolhatjuk azt, hogy a vendég tényleg a másik térdére kéri a savanyúságot (grice-i minőség), másfelől az ironia/szarkazmus negatív viszonyulást kifejező jelentése (a beszélő implicit attitűdje) leszólást és ellenérzést is sugall (Leech: jóváhagyás- és rokonszenvmaxima).

A pontatlan pincér az étteremviccek világában nem azt hozza a vendégnek, amit az rendelt, ráadásul tévedését hajlamos a vendégnek okozott újabb kellemetlenséggel tetézni – a (17)-ben Leech tapintat- és nagylelkűség-maximájának figyelmen kívül hagyásával:

- (17) – Tessék, itt van a pacal és a korsó sör.
– Elnézést, de nem ezt rendeltem. A szomszéd asztalnál ülő úr kérte ezt.
– Igen? Akkor cseréljenek gyorsan helyet.

Nem ritka, hogy a pincér afféle „flúgos”, „lökött” vicckarakter, mint Jean és/vagy a gazdája, Arisztid és Tasziló, „a rendőr”, „a skót”, „a szőke nő” stb. Ezt láttuk a (17)-ben, és ugyanezt figyelhetjük meg a (18)-ban is, amely szemantikailag megengedi ugyan a vendég szavainak félreértését (l. az *azt* deiktikus mutató névmás referenciáját), de pragmatikailag aligha:

- (18) Vendég: – Pincér! Azt hozza, amit az ablaknál ülő vendég eszik.
Pincér: – Máris, uraság!
Pár perc múlva verítékezve érkezik vissza.
– Bocsánat, hogy ennyire megvárakoztattam, de alig tudtam elvenni az illetőtől...

Ámulatba esnénk és megbotránkoznánk, ha a való életben ilyen jelenet tanúi lennénk, hiszen a pincér mindkét érintett vendéggel szemben súlyos udvariatlanságot követne el – az egyiknek olyan ételt felszolgálva, amelybe egy másik vendég már beleevett, a másiktól pedig étkezés közben erőszakkal elvéve az általa korábban szabályszerűen rendelt ételt. Forgatókönyvek nem ütköznek, hanem az ÉTTEREMBEN forgatókönyvet manipulálja a vicc egy deiktikus kétértelműséget kihasználva oly módon, hogy az események normális, a forgatókönyvnek megfelelő menete komikusan udvariatlan fordulatot vegyen. Rátérve a minőségi kifogásokra, amelyek az étteremviccek nagy hányadának a témáját szolgáltatják, változatos nyelvi eszközökkel találkozunk. A (19) egyszerű enthümea- vagy implikatúravicc: 'ha egy helyett négy cukorral hozza a pincér, akkor nagyon rossz lehet a kávé'. A (20) az alárendelő szóösszetételek két fajtáját keveri össze: a *tyúkhúsleves* tyúkhúsból készült leves, a *székelygulyás* viszont nem székely ember húsból készült leves, hanem Székely József író-levéltárosról, Petőfi barátjáról kapta a nevét. A (21) a *csuka* szó poliszemiáját kamatoztatja, tudniillik a csuka (mint édesvízi ragadozó halfajta) szájformája hasonlít egyes cipők (például a foccipők) orrának alakjára.

- (19) – Pincér, hozzon egy dupla feketét!
– Hány cukorral, uram?
– Ha jó a kávé, akkor eggyel szoktam inni.
– Igenis, kérem, négyvel hozom!

- (20) A vendég bosszúsan hívja magához a pincért:
– Pincér, ebben a tyúkhúslevesben nincs is tyúk!
– Na és? – von vállat a pincér. – A székelygulyásba se főzzük bele a székelyeket.

- (21) – Pincér! Én halászlevet rendeltem vegyes halból... És akkor ebből a lötyyből, amit elém rakott, kihalásztam egy cipőfűzőt!
– Ez természetes, uram, hiszen csuka is volt benne.

Úgy teljes a kép, ha a minőség mellett a mennyiségre vonatkozó elvárásra is kitérünk. Az önérdék alapján megjósolható, hogy az étteremviccekben jellemzően kisebb a felszolgált adag, mint azt a vendég szeretné, és immár az is sejthető, hogy a túlzás alakzatával lehet a legegyszerűbben érzékeltetni ezt az elvárássértést. A citromot a (22)-ben 'citromkarika'-ként értelmezzük (az ÉTTEREMBEN forgatókönyv révén), s mivel az átlagos bécsi szelet mérete világtudásunk szerint jóval nagyobb, mint egy citromkarikáé, a citromkarika alatt „rejtőző” húsadagot a (22)-ben valószínűtlenül aprónak kell elképzelnünk:

- (22) A vendég csodálkozva nézi az elé tett ételt.
– Pincér, hol a bécsi szelet?
– A citrom alatt, uram.

Rendkívül zavaró a vendégnek és kínos az éttermi személyzetnek, ha higiéniai hiányosságok merülnek fel. Az étteremviccek különös pincérei vagy félreértik az erre utaló megjegyzést, vagy elengedik a fülük mellett. A (23) épp olyan illokúciós vicc, mint a (14) volt, a (24)-ben viszont nem félreértik az egyébként elég nyersen kifejezett illokúciós szándékot (udvariassági maximák megsértése, túlzás), hanem válasz nélkül hagyják:

- (23) – Pincér, az ujja beleér a levesbe!
– Semmi baj, uram. Már nem forró.
- (24) – Pincér, ez az abrosz olyan koszos, hogy az egész étlap rajta van!
– És választott már uraságod?

Ne hallja senki más: pincérek, szakácsok a színpalak mögött

Elvértve akadnak olyan étteremviccek is, amelyek színtere – Goffmannal (1959) szólva – dramaturgiai szempontból nem a nyilvános, homlokzati zóna, hanem „a színpalak mögötti” terület, ami ez esetben azt jelenti, hogy a vendégek nem hallják, mit mondanak róluk a pincérek vagy a konyhai személyzet. Humorról lévén szó, nem várhatunk hízelgő véleményt, tapintatot és szimpátiát. A (25)-ben az egyik pincér azt implikálja, hogy a hónap vége felé az embereknek már kevesebb a pénze, ezért nem annyira igényesek és nagyvonalúak, jobban megnézik az étlap jobb oldalán feltüntetett árakat:

- (25) Pincérek beszélgetnek:
- Mennyire észre lehet venni, hogy már közeledik a hó vége!
  - Miből?
  - Az emberek ilyenkor az étlapot nem balról jobbra, hanem jobbról balra olvassák.

Másik forgatókönyv ezúttal sincs, a vendégek pénzbeosztási szokásainak és időszakosan érzékeny mentalitásának implikaturába csomagolt leszólása elegendő a humorhoz. A (26)-ban durvább, de explicit a leszólás („annyira részeg”), ami önmagában nem lenne humoros, csakis a rutinszerűen alkalmazott haszonszerzési mód természetességével kiegészülve (vö. a korábbi önérdékviccekkel):

- (26) Párbeszéd a vendéglő konyháján:
- Főzz ki két pár virslit annak a kockás inges vendégnek.
  - Elég lesz annak egy pár is. Annyira részeg, hogy úgymint kettőnek látja majd.
  - Jó, jó, de ő négy párat rendelt!

Egyéb szolgáltatások

Sorrendileg nincs egyértelműen meghatározva az ÉTTEREMBEN forgatókönyvön belül az olyan egyéb szolgáltatásoknak a helye, mint a mindenütt elvárt mosdóhasználat, valamint a virágvásárlás (hölgyek részére) és a szórakoztató élőzene (pl. cigányzenekar). A (27) az éttermi higiénia vicceivel is rokonítható; implikaturába foglalt poénja az, hogy a közegészségügyi szabályoknak csak látszólag felel meg az étterem tulajdonosa azzal, hogy a vendégeket távol tartja a mosdótól, s így a lehető legkisebb ráfordítással tudja tisztán tartani a

helyiséget (az önérdek trükkös, de komikusan valószínűtlen érvényesítése a vendég kárára). A (28)-at az éttermi környezetben kívülre is lehetne helyezni, mindenesetre célpontja a férj, akiből már kiveszett a felesége iránti romantikus lelkesedés, és a pénztárcáját is kímélve azt tartja magától értetődőnek, hogy egy férfi csak akkor vesz virágot egy nőnek, ha (még) nem a házastársa (vö. Nemesi 2016: 153). A (29)-ben a hegedűmuzsika gyenge, művészinak nem nevezhető színvonalára utal a zenész, akiben a kisvendéglő hegedűse nem az általa remélt hatást váltotta ki játékaival:

- (27) A közegészségügyi ellenőrök nagyon megdicsérik a vendéglő gazdáját:
- Harmadszor jöttünk egy hónap alatt... Mondja, hogy csinálja, hogy önöknél mindig tiszta a mosdó? Van szappan, frissen mosott törülköző...
  - Nagyon egyszerű. Kiírtuk, hogy „zárva”.
- (28) Egy virágáruslány kínálja a vendéglőben portékáját:
- Egy csokor rózsát a szépasszonynak? Vagy inkább tulipánt?
  - Egyiket sem... Láthatja, hogy a feleségemmel vagyok.
- (29) A kisvendéglőben a hegedűs egy Chopin-keringőt játszik. Egy vendég az asztalra borul, és hangosan zokog.
- Bocsánat, lengyelnek tetszik lenni? – kérdi tőle a hegedűs.
  - Nem – feleli a vendég. – Zenész vagyok.

Implikatúraviccek tehát ezek is, forgatókönyv-ütközésről nem beszélhetünk – bár ilyen is lehetséges, amikor például az alapszolgáltatás (étkezési lehetőség) nyelvileg összekeverhető a kiegészítő szolgáltatással (élőzene kívánságra). A (30) kétértelműségének egyik forrása, hogy mindkét szolgáltatás rendelésre történik, a másik pedig, hogy a pacsirta (l. Dinicu virtuóz darabját, a Pacsirtát) rendszertanilag ugyanúgy a madarak osztályába tartozik, mint a csirke. Azt mondhatjuk, hogy az ÉTTEREMBEN forgatókönyv két részforgatókönyve kerül itt átfedésbe. Emellett a lassú kiszolgálás toposza is megjelenik:

- (30) A zenés kertvendéglőben éjfél tájt már igen emelkedett a hangulat, a primástól egymás után rendelik a nótákat, van, akinek már várnia kell, míg sorra kerül. A cigányprimás odamegy az asztalhoz, és azt kérdi:
- Bocsánat, uram, ön rendelte pár perce a zenekartól a Pacsirtát?
  - Nem – mondja bosszúsan a vendég. – Én egy órája a pincértől rendeltem egy csirkét...

Amikor befejezzük az étkezést: fizetés, távozás

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a túlzónak talált éttermi árszabásra adott tipikus nyelvi viccreakció a túlzás. Alakváltozata sokféle lehet. A (31)-ben a vendég egy másik fogalmi tartományt – vagy, ha úgy tetszik, forгатókönyvet – idéz fel (NÉPSZÁMLÁLÁS), de sem kétértelműségről, sem ellentmondásról, sem forгатókönyvváltásról nincs szó, csupán túlzó hasonlatról (analógia az éttermi számla tételeinek összeadása és a népszámlálás között). A (32)-re már mondhatjuk, hogy raskini forгатókönyvvicc, hiszen az a másodlagos forгатókönyv, amelyre a vendég utal (SZEXUÁLIS SZOLGÁLTATÁS), váratlan, valószínűtlen és váltást jelent, még ha nem is hatálytalanítja az ÉTTEREMBEN forгатókönyvet.

- (31) A vendég magához inti a főpincért, és kéri a számlát. Amikor meglátja a végösszeget, azt mondja:
– Főúr, ha nálunk maga végezné a népszámlálást,
Magyarországnak ötmilliárd lakosa volna...
- (32) – Kisasszony, öltözzön, hazaviszem – mondja a vendég a csinos pincérnőnek. – Úgy látom, a számlában már maga is benne van...

Teljesen más az ellenérdekelt (fizető)pincér viszonyulása a számla kiegyenlítéséhez: ami a vendégnek anyagi kiadás, az neki jogos bevétel némi nyereséggel. Ahogy az étteremvics vendége lehet szélsőségesen fukar (főleg egy „skót” vendég), a fizetőpincér is lehet pénzsóvár, sőt kifejezetten gonosz a színpalak mögött. A (33) belső monológja szerint a karakter gyakorlatilag az összes leechi udvariassági maximát megszegte a vendéggel szemben:

- (33) – Micsoda gazember – füstölög magában a fizetőpincér. – Van pofája 50 forint borraivalót adni. Még szerencse, hogy a bűdös húsból és a romlott burgonyából hoztam neki. A kávéjába beleköptem, a kenyérére ráhamuztam, és a számolásnál becsaptam 200 forinttal. Ha az ember nem vigyáz, ki van szolgáltatva ennek a sok ronda vendégnek.

Időszerű következtetések

Látványos sikere ellenére Victor Raskin (1985) humorelmélete minden utólagos korrekciós és formalizálási kísérlettel együtt (Attardo–Raskin 1991, Raskin–Hempelmann–Taylor 2009) alapvetően tévesnek bizonyult. Még vic-

celméletként sem állja meg a helyét, hiszen – mint kiderült – empirikus úton nagyon könnyen cáfolható. Elegendő volt egy véletlenszerűen összeválogatott, 32 éttermi témájú magyar viccet tartalmazó korpusz ahhoz, hogy bátran kijelentsük: a viccek nagy részében nincs forgatókönyvváltás, van viszont sokfajta elvárásértés, viselkedési normaszegés, vagyis az inkongruenciát vélelmező humorfelfogás helyénvaló lehet, csak más leíró eszközzel kell megragadnunk ezt az inherens inkongruenciát. A forgatókönyv fogalma egyébként nélkülözhetetlen a viccek és más humoros (akár multimedialis) szövegek szemantikájának és pragmatikájának magyarázatához, nélküle ugyanis nem lenne világos, hogyan tudnak az ilyen szövegek annyi jelentést magukba sűríteni. Meggyőződhattünk róla, hogy a vicc mint szövegtípus változatos, alapforgatókönyve sokféleképpen manipulálható, visszatérő eszköz a túlzás, az ironia és általában az implikátúra, a grice-i és leechi társalgási maximák megsértése, amiből kiindulva nagyobb esélyünk lehet egy adekvát humorelméletet megalkotni (l. Nemesi 2015b) – még úgy is, hogy Raskin és Attardo tudományos tekintélye a mai napig érezhetően akadályozza a paradigmaváltást a nyelvészeti humorkutatásban (l. pl. Raskin 2008, Attardo 2017).

Anagrammával kezdtem, és ígértem még egyet e köszöntő cikk végére. Íme: „a csinos Timea is egri”. Megfejtését az olvasóra bízom. Nem lesz nehéz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arisztotelész 1999. Rétorika. Telosz, Budapest.
- ATTARDO, Salvatore 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19/6: 537–558.
- ATTARDO, Salvatore 1994. Linguistic theories of humor. Mouton de Gruyter, Berlin.
- ATTARDO, Salvatore 2008. Semantics and pragmatics of humor. *Language and Linguistics Compass* 2/6: 1203–1215.
- ATTARDO, Salvatore (szerk.) 2017. *The Routledge handbook of language and humor*. Routledge, New York – London.
- ATTARDO, Salvatore – Jean-Charles Chabanne 1992. Jokes as a text type. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 5/1–2: 165–176.
- ATTARDO, Salvatore – Victor Raskin 1991. Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 4/3–4: 293–347.

- BALÁZS Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.) 2012. Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei. Magyar Szemiotikai Társaság – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- BROCK, Alexander 2004. Analyzing scripts in humorous communication. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 17/4: 353–360.
- DYNEL, Marta 2009. Humorous garden-paths: A pragmatic-cognitive study. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- GARFINKEL, Harold 1984/2013. A mindennapi tevékenységek rutin-háttérének vizsgálata. In: Bodor Péter (szerk.): Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv. L'Harmattan, Budapest. 15–52.
- GOATLY, Andrew 2012. Meaning and humour. Cambridge University Press, Cambridge.
- GOFFMAN, Erving 1959. The presentation of self in everyday life. Doubleday Anchor, Garden City (NY). [Magyarul: Az én bemutatása a mindennapi életben. Pólya. Budapest.]
- GRICE, H. Paul 1975. Logic and conversation. In: Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.): Syntax and semantics, vol. 3: Speech acts. Academic Press. New York. 41–58. [Magyarul: Tanulmányok a szavak életéről. Gondolat, Budapest. 1989/2011. 27–42.]
- HÁMORI Ágnes 2017. Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: a „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülés dinamikája a társas interakciókban. *Magyar Nyelv* 113/3: 311–329.
- LEECH, Geoffrey N. 1983. Principles of pragmatics. Longman, London – New York.
- LENDVAI Endre 1996. Közelkép a verbális humorról. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LENDVAI Endre 2008. A vicc anatómiája és élettana. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): Ezerarcú humor. Tinta, Budapest. 231–239.
- MARTIN, Rod A. 2007. The psychology of humor: An integrative approach. Elsevier, Amsterdam.
- MOONEY, Annabelle 2004. Co-operation, violations and making sense. *Journal of Pragmatics* 36/5: 899–920.
- MORREALL, John 2004. Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 17/4: 393–400.

- NEMESI Attila László 2006. Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérjelentés. *Világosság* 47/8–9–10: 31–43.
- NEMESI Attila László 2009. Az alakzatok kérdése a pragmatikában. *Loisir*, Budapest.
- NEMESI Attila László 2011/2016. Társalgási maximák és nyelvi humor. In: uő, *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. *Loisir*, Budapest. 135–159.
- NEMESI Attila László 2013. Implicature phenomena in classical rhetoric. *Journal of Pragmatics* 50: 129–151.
- NEMESI Attila László 2015a. Melyik pragmatikaelméletnek van a legjobb „humorérzéke”? In: Bódog Alexa – Csátár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.): *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. *Loisir*, Budapest. 123–156.
- NEMESI Attila László 2015b. Levels and types of breaking the maxims: A neo-Gricean account of humor. *Intercultural Pragmatics* 12/2: 249–276.
- NEMESI Attila László 2016. Beszédaktusviccek. In: Boda-Ujlaky Judit – Barta Zsuzsanna – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *A humor nagyítón keresztül*. *Tinta*, Budapest. 148–162.
- RASKIN, Victor 1985. *Semantic mechanisms of humor*. D. Reidel, Dordrecht.
- RASKIN, Victor (szerk.) 2008. *The primer of humor research*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- RASKIN, Victor – Christian F. Hempelmann – Julia M. Taylor 2009. How to understand and assess a theory: The evolution of the SSTH into the GTVH and now into the OSTH. *Journal of Literary Theory* 3/2: 285–311.
- RASKIN, Victor 2004. Semantics. In: Salvatore Attardo (szerk.): *Encyclopedia of humor studies*, vol. 2. SAGE, Thousand Oaks (CA). 673–677.
- RASKIN, Victor 2017. Script-based semantic and ontological semantic theories of humor. In: Salvatore Attardo (szerk.): *The Routledge handbook of language and humor*. Routledge, New York – London. 109–125.
- SCHANK, Roger C. 1999/2004. Dinamikus emlékezet. A forgatókönyv-elmélet újraértelmezése. Vince. Budapest. [Első megjelenés: *Dynamic memory revisited*. Cambridge University Press, Cambridge.]
- SCHANK, Roger C. – Robert P. Abelson 1977. *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale (NJ).
- SÉRA László 1980. *A nevetés és a humor pszichológiája*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- H. TOMESZ Tímea 2015. A tartalomhoz forma. A tömegkommunikáció szövegfajtái történeti és pragmatikai keretben. Líceum, Eger.
- H. VARGA Gyula 2007. Műfaj és/vagy szövegfajta a médiában. In: uő (szerk): Kommunikáció és szövegkutatás. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV.) Líceum, Eger. 40–47.
- YUS, Francisco 2016. Humour and relevance. John Benjamins, Amsterdam.

Források

- Hahota az asztal körül. Összeállította: Horváth Mihály. Óceán Kft. Debrecen. 1996.
- A legnagyobb vicckönyv 10 000 viccel. Összeállította: Köves József. K.u.K. Kiadó. Budapest. 1999.